

ADATTÁR.

ARANY JÁNOS ÉLETÉHEZ.

Az alább közlendő levelek, illetőleg levélrészletek elsősorban Arany János nagykorúsi éveire vonatkoznak. Nem tartalmaznak ugyan új adatokat, de érdekesekek, mivel íróik — Szilágyi Sándor és Szabó Károly — Arannyal baráti viszonyban voltak s így elfogulatlan és közvetlen megfigyelések alapján adnak számot Aranyról 1856—1859 közt. A levelek Csengery Antalnak szólnak — vele nemcsak Arany (V. ö. A. J. hátrahagyott iratai és levelezése. Bp. 1888 II. 155—195. és 441—43. l.), hanem Szilágyi és Szabó Károly is élénk összeköttetésben állottak, főleg a Budapesti Szemle kapcsán, melynek mindhárman buzgó munkatársai voltak. Aranyt és Csengeryt egyébként bizalmas barátság fűzte egymáshoz; Arany volt Csengery Antal fiának, Lorántnak keresztapja is. Ez a meleg baráti viszony teszi érthetővé Arany Lászlónak 1865 dec. 20-i levelét is, melyben részletesen beszámol testvérének, Juliskának, utolsó napjairól; e levél az 1865 december 28-án elhunyt Arany Juliska utolsó napjaira vonatkozóan a legbecsesebb értesítés. Jellemzi Aranyt mint akadémiai főtitkárnak lelkiismeretességét a dec. 21-i levélhez írt néhány sora, melyben leánya betegágya mellől akadémiai adminisztratív ügyekkel foglalkozik. Ugyanebből a szempontból figyelemreméltó az 1876 febr. 26-án kelt levél is, melyet Csengerynek mint akadémiai másodelnöknek írt. A leveleket a M. Nemzeti Múzeum könyvtára őrzi Csengery Antal iratai és levelezése közt.

1.

Nagykorús, 1856 május 10-én.

Szilágyi Sándor Csengery Antalnak.

Tisztelt barátom! Nagyon sajnálom, hogy máj. 8-iki becses soraira nem küldhetek jó választ. Arany — kivéve az iskolai program számára készített cikket — jó darab idő óta mit sem dolgozott: nem dolgozhatott. Betegsége (mely két év óta folytonosan lankasztja): fejfájás s vérének agyába todulása nagyobb mértékben megrohanta, mint valaha, úgy hogy kitartó munkára, különösen compositio készítésére, telyesen képtelen. Betegsége pár nap óta enyhülni látszik ugyan, de még a hosszabb ideig tartó olvasást sem bírja meg. A novellával felhagyott s nem is gondolnám, hogy egy hamar folytatná s ha folytatná, sem készülne el vele a nyár közepe előtt, miután még egy és fél ívnél többet nem készített. Én tegnap hosszan és tüzetesen beszéltem vele: felhántunk minden töredéket, de semmi sincs olyan egész munkája, mit felküldhetne. Próbáltam arról is beszélni vele,

hogy a novellát készítse el, de miután azt mondá, hogy neki a dolgozás — inkább gondolkodás — veszedelmes, mely könnyen gutta ütést idézhetne elő, forcirozni sem mertem. Várok, míg jobban lesz s arra verbuálom, hogy a nyáron fürdőre menjen. A novellát illetőleg, ha csak ő maga nem hozza elő kegyednek, ne említse.

Szabó K. elment az apjához látogatni. Csak ugyan szándékozik a vezéréket kidolgozni s a mint hazajön, sürgetni is fogom. Nála az a baj, hogy új házasság vagy ő megy neje szobájába, vagy megfordítva, de mindig egymás nyakán vannak.

Végül szabadjon elmondanom: hogy kegyed eljárása a Kelet népe ügyében nagyon jól esett. Török malicziája s Egressy marhasága úgy látszik elérte a non plus ultrát. A Gyulai elleni polemia valóban lázító szemtelen hangja által. Ennél mulatságosabb, hogy Török oly nevet tűz Revueje elibe, mit Széchenyi gúnynak használt: tán azért, hogy e könyv is parodia lesz. S a történeteknek anyival inkább örültem, mert sajnáltam volna, ha önök közül csak egy is csatlakozik ilyen pimaszokkal. S hogy a triumviratus ki legyen: hát Wida? olyan ember meri a maga nevét az Eötvösével egy szusz alatt kimondani. Inkább meg érdemelné a börtönt a hamis bankó csinálásánál is.

Bocsásson meg kegyed e sok fecsegésért s tartson meg további sziveségében. Kegyednek N. körös maj. 10-én 856.

lekötelezett szolgálja barátja
Szilágyi Sándor.

2.

Pest, 1856 szept. 29. én.

Csengery Antal Arany Jánosnak.

Édes barátom! Visszaérkeztem tegnap este utamból, a nélkül, hogy, ígéretem szerint meglátogatlak volna. A rendetlen életmód az uton, az a zaklatottság, mellyel utaztam, s hozzá kedélybajom, midőn megfogyott családomból szegény gutaütött atyámhoz utaztam, annyira felizgatták aranyeremet, máj bajomat, hogy félbetegen, romlott gyomorral érkeztem Szolnokba, s azon voltam, hogy mielőbb otthon, nyugalomban legyek, s ha kell, magamat orvosolhassam. Ide járul, hogy még alig viharzott el fejem fölött az a csapás, midőn már családomból végpusztítását kelle várnom, s az az érzés, mely a megmaradottakhoz még aggodalmasabban fűz, folytonos nyugtalanságban tartott az uton. Te bizonyosan érted, érzed, a mit talán időm sincs most kifejezni, talán nem is tudnék. Azonban, a mi halad, nem marad. Okvetlenül meglátogatlak, mihelyt szerét tehetem. Azt hittem, a napokban vehetek erre időt. Azonban a Pesti Naplónál Pompéry nincs itthon, Szenvey haldoklik, az egyik kiadó Számvald megszökött, hagyván maga után már eddig 80,000 pfnyi bejelentett adósságot, s másik kiadó Triestben van. E fölött elkezdődnek a leczkék is. Értekezniem kell minden fele. S aztán mennyit mulasztottam ez átkos két hónap alatt! A fejem szédül, ha dolgaimra gondolok. S ha dolgaimtól kipihenek, nincsenek körüllem, a kiknek csevegése földerített. Fájnak és mégsem tudok, nem is akarok megválni ez emlékektől!

Kérlek, légy szives megmondani Szabó Károlynak, küldje el azon német folyóiratot, melyet tőlem elvitt, s a melyben Dümmlernek egy értekezése

van. Minden pillanatban szükségem van rá. Utóbb, bár nem enyém, megint visszaküldöm neki, ha még kellene.

Isten áldja családotát! Isten áldjon téged is!

Igaz barátod
Csengery Antal.

(Fogalmazvány.)

3.

Nagykőrös, 1857 nov. 30.

Szabó Károly Csengery Antalnak.

... Arany egyforma türehető egészségben van, de mint állítja, nem bír dolgozni. Mindenkép kértem, hogy dolgozza ki a brentai csatát Keveháza módjára, mi az ő kezében bizonyosan nem lenne alábbvaló, de nem akar semmi munkáról hallani. Az örökös stylus javítás és a körösi levegő leveri. Egyszer tört ki belőle a jókedv a Sz[ilágyi] Sándor által adott disznótor alkalmával, az utcán talált régi fűzfapoétás verseiben, mellyekben Sándor és malaczáról oly sok szép simile fordult elő s a malacz búcsúja Sándortól oly holtra nevetetőleg érzékeny volt, hogy Sándor a fölolvastott költemény eredetijét egészen meghatva rejtette becses unicumai közzé.

4.

Nagykőrös, 1858 febr. 20.

Szabó Károly Csengery Antalnak.

... Arany a mult hetekben betegeskedett, most már jobban van, de tudtommal legalább, semmit sem dolgozik az unalmas iskolai munkán kívül.

5.

Nagykőrös, 1858 december 10.

Szabó Károly Csengery Antalnak

... Aranytól nem tudunk ígéretet venni semmiféle munkára; külömben jobb egészségben van, mint tavaly volt.

6.

Nagykőrös, 1859 julius 13.

Szabó Károly Csengery Antalnak.

... Arany látszólag egykedvűleg folytatja megszokott életmódját. Ő igazán el van temetve N. Kőrös városába és gymnásiumába.

7.

Pest, 1859 julius 14.

Csengery Antal Arany Jánosnak.

Kedves Barátom!

Megbízásodban, ha későn is, mivel Kemény, a Napló tulajdonosa, csak egy hétben egyszer jó be a sváb hegyről, hova én soha sem megyek, — eljártam. Igérték, ha lehet, a hiányzó számok megküldését. Ha egy hét alatt nem kapod meg, írj, vagy izenj újra s én a kiadóhivatalban sürgetem, mivel ott előttem rendelték meg.

Pünkösdre azon okból nem mehettem le, mivel családomat Bezerédjné Hidjára vitte s oda kellett mennem, hogy haza hozzam. Ha ezen expedíció közbe nem jő: csakugyan Hozzátok megyek vala. Azonban kipótolom, úgy hiszem, a mit mulaszték, mihelyt dolgaim engedik. S akkor úgy hiszem, megengeditek, hogy Julcsát egy pár hétre felhozzam, mi nőmre nézve valódi jótétemény. Külömben többnyire egyedül van, engem ezer dolog tartván elfoglalva, míg kis kereszt fíjad a lakásommal szemközt levő kertben futkos.

Gyulai nekem is küldött egy bulletint. Azelőtt rég nem hallottam róla. S azóta ismét elhallgatott.

A Kovács-féle adomány sorsáról értesítém Deákat.

A Szemle teng.

Nőm szívesen üdvözlő Téged, tisztelt komáját, üdvözli csókolja nődet és gyermekeidet.

De többet úgyhiszem, rövid időn, szóval.

Isten áldjon! Ölel

hű barátod

Csengery Antal.

U. I. A székfoglaló beszéddel ne csinálj magadnak nagy dolgot. Irj minél rövidebben. Az csak ostoba formáság, melyet Toldy szeszélye hozott divatba és igatott a szabályokba.

8.

Szalonta, 1865 december 21.

Aranj László Csengery Antalnénak.

Kedves néni! Megérkeztünk az este 9 óraker, minden nagyobb fáradalom vagy meghülés nélkül. Juliskát életben és elég reményt nyújtó állapotban találtuk. És ez több, mint vártunk, legalább több, mint a mennyit én remélni mertem. A telegramm megkapásától Váradra érkezünkig többnyire azon borzasztó hiedelemben valék, hogy temetésre, vagy utána érkezünk. Váradon még csak 18-diki, vagyis akkori hírt hallottunk, mikor a telegrammot feladták s e hír annyi volt, hogy «a beteg nincs remény nélkül». Reám nézve ez is reményt adó, az pedig, mit itt Szalontán a kaput kinyitó cseléd mondott legelső kérdésemre, hogy «bizony nagyon nehezen van a beteg» — valóságos öröm, vigasz volt.

Juliska folyvást eszméletén van, megismert mindhármonkat; úgy látszik, lejjövetelünk minden nagyobb hatás nélkül volt nála. Mennyit segíthetünk körülötte, még nem tudjuk; eddig senki ápolását sem türte, csak Kálmánét és Ercei Sándornéét. Szegények, ezek is nagyon ki vannak merülve. Juliska rendkívül türelmetlen, sokszor kifakad. Haragszik, ha az orvos, vagy más azt mondja előtte, hogy jobban van már. Pedig ezt mindkét orvos határozottan állítja, kivált Lukács a váradi orvos mindig azt mondta, hogy néki erős reménye van. Külömben hogy 3 nap óta talán jobban, vagy forduló pont körül van a betegség, azt mutatja az izzadás, mely most már elég bő, de csak a felső testen, a derékig, azon alól, a beteg részeken s lábakon nincs; mutatja az alvás, mely szintén csak ez utóbbi 3-4 nap óta jő elő s ez éjszakan meglehetősen hosszú és igen nyugodt volt. Kínja nincs annyi, mint volt, lázai ritkábbak és kisebbek, ütere, mely még eddig s az este is még 135—140-et vert percenként, ma már 105-re leszállott.

Ennyi az, mit a betegség körül írhatok.

Anyámnál ma sincs semmi ártalmas nyoma az útnak; Váradtól igen kényelmes, teljesen zárt tüveges kocsin jöttünk; talán nem hült meg.

Piroskával nincs semmi baj. Soha hangját sem hallani, eszik, alszik, vagy ha ébren van, elmélkedik csendesesen.

Apám annyira megnyugodott már, legalább a bizonytalanságtól menekve, hogy ma reggel hozzáfogott s megcsinálta az itt küldött akadémiai ülésorozatot. Kéri Anti bácsit, hogy adja át Saskunak s nyomják ki.

Istentől minden áldást kíván mindnyájukra

Szalonta, 865. dec. 21. reggel 11 óra.

Öszinte tisztelője

Arany László.

[Utána Arany következő sorai:]

Kedves Barátom! László megírván a családiakat, én egy kevés hivatalost írok. Legsietösebb dolgom az Üléssor elkészítése lett volna. Hogy a nyomás el ne késsék, ide rekesztem, kérlek Saskunak juttasd kezébe, hogy vagy 300 példányban nyomassa ki. A correcturában nézze utána a tavalyi ülés (áthúzza: *ügy*) rendet és ha valamit nem úgy írtam, igazítsa ki, hogy a formája egyforma legyen. Ugy emlékszem, a *stat.* bizottság csütörtökön ülésez, pénteken a *történelmi*: ha nem úgy volna, fordítsad meg. Ezt a körlevél félet is szükséges volna comitivaként elküldeni. Ha az Alapsz. és Ügyrend illető pontját beléjegyeznéd (s egyáltalában igazítást tennél rajta) igen köszönném. Aztán Takács hadd expediálná ezt (kivált a helybelieknek) új év előtt még. Egyébiránt én — legkésőbb ünnep után — visszamegyek. Addig Takácsot utasítsd, kérlek, hogy a fontosabbnak látszó leveleket küldje hozzád. A könyv küldeménynek látszókat bontsa fel és ígassa; a Teleki- vagy Karácsonyi-féle pályaműveknek látszó csomagokat pedig hagyja bontatlan, rájegyezve a napot a borítékra, *mikor* érkezett, hogy én majd a szerint sorozhassam.

Juliska elvállik 4–5 nap alatt s akkor én semmi esetre sem maradok tovább.

Ezer üdvözléssel!

Arany.

9.

Budapest, 1876 febr 26

Arany János Csengery Antalnak.

Kedves Barátom! Hirdetnem kellene lapokban az összes ülést hétfőre. Én ugyan, magam részéről, azt hiszem, hogy az árvíz nagyján már túl estünk és holnapig be fog állni az apadás: de még sem tudom, nem lesz-e közbotrány ily veszély s rémület közepette akadémiai ülést hirdetni. Annival inkább, mert a folyó tárgy merő csekélység, de az a szerencsétlen Háberern-féle emlékbeszéd van napirenden, mely már kétszer elmaradt s *Prónay* rokonsága és tisztelői meg találnak neheztelni érte, hogy most is ily közrémület (és járhatlan utak) idejére tűzzük ki. Méltóztassál elnöki szavaddal *délig* kiségiteni e dilemmából, mert akkor már vinni kell a hirdetményeket a nyomdába.

Szíves üdvözléssel

Budapest, 1876 febr. 26.

tisztelő barátod

Arany János.

Közli: LUKINICH IMRE.

TOMPA MIHÁLY ISMERETLEN LEVELEI BORSODI JÓZSEFHEZ.

Az IK. mult évi kötetében öt ismeretlen levelét közöltem Tompa Mihálynak, melyeket a mult nyáron találtam Tokajban. Közel egy évi utánjárásra sikerült a levelek eredőhelyét megtalálnom s így újabb 16 levélhez jutottam. A címzett Borsodi József simoni ref. lelkész fiának, Bélának özvegye őrzi ezeket a leveleket (Felsőhangony, Gömör m.).

Ez a 16 levél mind irodalmi, mind kortörténeti szempontból sokkal értékesebb a fent említett öt levélnél. Tompa nemcsak jó barátja volt Borsodinak, hanem fölfedezője is. Borsodi korának egyik legjobb egyházi írója; imáival, könyörgéseivel nagy népszerűsége tett szert, olyannyira, hogy *hét-köznap*i imádságait nemcsak a reformátusok, hanem az erdélyi unitáriusok is szívtében használták. Tompa vette észre, hogy azok az imák, melyeket barátja és paptársra mond, messze túlszárnyalják a korabeli imádságokat s irodalmi értéküknek tekintette őket. Ezért rábírta Borsodit, hogy imáit könyvalakban tegye a nagyközönség részére hozzáférhetővé. A kéziratot Tompa javíttatja, az erősebb kifejezéseket, melyek a szerzőt ama válságos időben börtönbe juttatnák, simíttatja s végzi mindama nehéz munkákat, melyek egy könyv kiadásánál felmerülnek. Sok baja is akadt — az anyagiak miatt — Heckenasttal, a kiadóval. Borsodi könyve megjelent és nagy hatása volt, ezért Tompa újabb imák írását és kiadását sürgette, sőt kényszerítette, elég ötletes formában (l. 9. lev.).

A 16 levél közül a három legértékesebbet és legérdekesebbet a Bácskai Élet c. folyóiratban (1926 aug.) közöltem.

1.

Tisztelt Collega uram! Jut eszembe, hogy egyszer valaha, beszélünk mi bizonyos *templomi imádságok* kiadásáról; de azután *más idők* következén: a dolog ismét abba maradt. Tán nem is káros, ha igaz az, hogy a jó pap holtig tanul, mert ha akkor (mint bizonyára meggyőződve vagyok) jót adott volna, most még jobbat és többől válogatva adhat. Őszintén bevallom: hogy ez a dolog tán holtom napjáig sem jutott volna eszembe; de a rimaszécsi temetőben mondott buzgó s ihletett imádsága alkalmával vissza kellett emlékezniem a multakra. Tehát van-e kedve *egyelőre* vagy 12 ivnyi könyörgést kiadni? 12 ivet, nagy Cicero-betűkkel, *nyomva* értek, mert írásban alkalmasint másfél annyi lenne. Azonban szóljunk őszintén; én díjjal nem biztathatom, én confinirozva lévén, nem mozdulhatok; saját kézírataimon is annyszor mennyiszor megcsálnak a pesti kiadók tetemesen. De ennyit teljes bizonyossággal ígérhetek: a könyv díszesen kinyomatik s belőle collega uram 100 tisztelet-példányt kap; ha második, tán harmadik kiadást érne: másodszer és *3szor* is 100—100 tisztelet példányt. *Ez teljesen bizonyos*. Aztán ha a *név* ismerős lesz, és az első kötet jó keletnek örvend: feltartjuk magunknak másképp egyezkedni a kiadóval, mert amit írtam, csak az első kötetre (bár hány kiadást érjen) értendő.

Nincs tehát egyéb hátra mint *határozott* és *gyors* nyilatkozat és a kézirat még gyorsabb hozzáám küldése. Akkor én a kötelezvényt megkötöm, s aláírhatni mindkét részről.

Kár lenne a molynak megemészteni azokat a szép könyörgéseket! mindenesetre *kinyomva* sok ember használni fogja, mi magában már egy erkölcsi jutalom.

A balogiak ma voltak nálam; meglehet hogy balogi pap leszek.

Kedves nejét nőmmel együtt tisztelve s barátságába zárt vagyok Hanva Gergely napján 1854.

Tisztelt Collega uram

tisztelő paptársa s barátja
Tompa Mihály.

U. i. a *betű* és *nyomás* ilyen lenne, mint ez a darab nyomtatvány, diszes angol Cicero-betűk. A papir és alak is hozzá illő.

2.

Kedves Collega uram!

Csak röviden: a kéziratot már sürgetik, tehát csak legyen szíves sietni vele és hozzám küldeni, majd én felküldöm a tornallyai szekérpostán. Isten áldja meg kedveseivel!

Hanva, márt. 28. 1854.

tisztelő szolgatársa s barátja
Tompa Mihály.

3.

Édes kedves Collegám!

Igaz hogy már én a kéziratot vártam, de ki tehet róla ha nem lehet? Ember tervez, isten végez. Ez a kutya-állapot a betegség t. i. nálunk is mutatkozik, én az egész ünnepeben a számat sem nyitottam meg, épen most vergődvén ki a harmadnapos hideglelésből.

Sajnos biz az, ha az ember elesik céljától; de az egészség legfőbb kincs lévén, annak megtartása vagy visszaszerzése legfőbb kötelesség; kivált nekünk, kik ha kidőlünk: elmondhatni maradékainkról: «Nagy a világ, kolduljanak!»

Tehát kedves Collegám csak menjen gőz- vagy másféle fürdőbe és gyógyuljon; a kéziratra nézve, elkésni azért nem fogunk; a mennyivel később lesz leírva, annyival később lesz kinyomva; de a késedelem nem rontja el megjelenését. Annyival is inkább menjen, mert a fürdőben még hamarabb készen lesz vele; legalább engem a fürdők unalmassága erre nézve jóval biztat. Különben a hámorban a táj és természet nagyszerű. Higadt ember, ki már tul van az ifjui szenvedélyek zaklatásain: örömmel és haszonnal időzhet néhány nap e kis Helvetiában. A gőzfürdő sem megvetendő, csakhogy sokkal alkalmatlanabb. Aztán én részemről a várost nem szeretem; míg a falun *nem jók*, városon *rosszak*, *jellemtelenek* az emberek. No de néhány nap nem a világ. Tehát csak menjen, gyógyuljon, írjon.

A két czilinder jó bort igen köszönöm; nem háborítottam meg, hanem más két üres czilindert teszek a kosárba. Ez a bor még jobb lenne, ha együtt ihatnók meg!

Az embert jobban szerettem, mint levelét; ebben t. i. egy szó sincs arról mit az ember mond: hogy nem sokára eljönnek hozzánk. Hozza isten! Tiszteljük kedves nejét, az isten áldja meg mindnyájokat.

Hanva, junius 7. 1854.

igazán tisztelő s szerető barátja
Tompa Mihály.

4.

Kedves jó kollegám 's barátom!

Jobbacsán vagyunk, de még nem egészen jól; a gyermekeken a Balogh porai csudát tőnek, de hogy egészen meg nem gyógyíthatták: annak nem ő és gyógszere az oka. A gyermek gyenge, alig fog kilábalni. Legyen meg isten akaratja!

Mihály napja ugy mult el, hogy feleségem még most is kínoz a Mihály-napi félbüdös pecsenyével; itt vezett a sok lud, kacsza, malacz és kappan. Egy lélek sem volt nálunk. Sem Farkas, sem a báró nem jött el. Igen sajnáltuk, mert már vártuk akkor és mint mondom *idegen* egy lélek sem volt. Még azt hittük hogy a compania Simoniban maradt el, fiunk betegségének hírére.

Hát kedves Collegám! tudja én is kalvinista ember vagyok, inkább vastag mint síma, inkább goromba mint hízelgő; azért tőlem nem is várhat egyebet őszinteségnél igazságnál: nevezetesen

a kéziratral volt elég bajom, de azért örömmel tettem rajta a szükséges pepecselést, és már igen régen készen is vagyok, mert kedden az az tennap mult egy hete már elutazott Pest felé; azóta nem kaptam tudósítást felőle; mihelyt kapok: közlöm. El nem vész semmi esetre, ha pedig elveszne: 40 pengő forintra tévén a boritékon értékít: ezt a kormány vissza fizeti Egyébaránt ugy amint volt nem lehetett volna kiadni, mert a mellett hogy sok apróbb hiba, nyelvbottlás, nem kedvem szerinti kifejezés volt benne: (mellyeket én megbizativán és meghatalmaztatván k. kollega uramtól: mind szépen kitöröltem és megigazítottam, melly miatt már akármit csinál velem készen vagyok rá) mondom ezen apróságokon felül sok helyen épen *veszélyes hangulat* uralkodott, melly miatt a könyv minden esetre lefoglaltatott volna, sőt írója állását és szabadságát veszthette volna miattok nagyon könnyen, a jelen kormány- és sajtó viszonyok között. Néhány ima (hadínségkor, háborukor, királyért, hazáért) épen teljesen *forradalmi*, minthogy épen akkor is készült. Ez mind kijavitva, elváltoztatva van a nélkül hogy én az író eredetiségét vagy egyéniségét rólok el vettem volna, ez mind külsőség lévén különben is.

Egyébiránt legyen teljesen nyugodt! ez imák olyanok, mellyek akár-mellyik a magyar egyházi irodalomban legujabban megjelent imákkal kiállják pirulás nélkül a versenyt; és sem angyalnak sem ördögnek nem lesz oka mosolyogni; sőt hogy érdemökhez méltó elismerésben fognak részesülni: kétségbe sem vonható. Javítgatásaim közt egész lelki örömmel teltem el a legtöbbnek olvasásakor, azért félre a rendentuli szerénységgel! Így kezdik azt!

Mihelyt Pestről a dolog további folyamáról hírt veszek: azonnal bővebben is közlöm személyesen t. kollega urammal a *notákat*, mellyeket az átolvasások magamnak futólag följegyeztem, a mikor majd részletekre is kiterjeszkedünk, ugy discursus közben, mert sok volna mindent leírni. Ugyan akkor a hordót is elviszem, melly már üresülő félben van. Ugy hiszem vagy két hétig még nem szüretelnek! különben arra kérem *mindenesetre* tudassa velem szüretre menetelők idejét harmadnappal elébb, ne hogy a hordó itt maradjon.

De remélem hogy addig oda mehetek! addig is nőmmel együtt sajnálván hogy el nem jöttek igen igen tiszteljük Hanván oct. 4. 1854.

Kedves Collegám s barátomnak

igaz őszinte tisztelő barátja

Tompa Mihály.

U. i. De biz az nem menne csak úgy potomba teleszürni a hordót; hanem máskép elfogadom és számítok is reá. A 2 czilindert kaptam, igen köszönöm tartalmát; fogy biz az! vízért bort!

5.

Kedves Collegám!

Ne gondolja hogy elfeledkeztem a köztünk forgó dologról, hanem sok mindenféle akadályok gátoltak eddigelé a Simoniba menetelben; ezek a pestiek is olyan csiga-llassan járnak el minden dologban hogy az ember elunja várni. Azóta már régen tudattam volna kedves Collegámmal a dolog mivoltát, de ez a késedelem nem engedé. E héten okvetlen kell Pestről levelet kapnom, akkor rögtön megyek Simoniba és remélem hogy tudósításom megelégedésére fog lenni. Addig egy kis türelem, ugy is kölcsönben esik.

Nőmmel együtt kedves nejét tisztelve vagyok Hanván november 19^{én} 1854.

Kedves kollega uramnak

tisztelő barátja

Tompa Mihály.

6.

Kedves Collega uram! Azt sem tudja az ember egymásról: él-e vagy hal? és talán most sem írnek, ha az első iv correctura el nem érkezett volna. Itt van biz az, tessék körülnézni, s azzal rögtön beküldeni Rszombatba a postára. Megvallom nem vagyok teljesen megelégedve a kiállításal, legnagyobb ellenvetésem: hogy a betűknek nagyobbaknak kellett volna lenniök; különben arról ahogy ez az iv kinéz, nem lehet következtetést vonni, mert ez a piszkos, lesimitatlan és durva papirra van nyomva, mint szokott a correcturái iv; a könyv máskép fog kinézni; különben szép forma, világos bár kissé apró betűk. Azonban már meg kell nyugodni benne. Elég díszes lesz bizonyára ha elkészül. Csak azért küldöm oda: hogy lássa kedves collegám, hogy már készül s martiusi vásárra bizonyosan könyvrushoz kerül. De bezzeg itt vannak mint megannyi kisértő szellemek és daemonok a hiány jelek; én is kivettem egy pár ezeret, de mégis bőven maradt amint látszik; ez azonban mit sem tesz; nem mertem kicorrigálni őket, mert akkor Heckenast megátkozta volna a születése óráját is, annyi baj lenne velök. Ördög vigye, hadd maradjanak; nem ártanak semmit. De azt nem tudom kicsoda keze ez a «*elki beszéd*» előtt; ezt a *lelkit* valamelyik pesti pap tette így; nem rossz, ez is hadd maradjon. — Hát Nyári hogy van? ade a mit én szeretnék? — Itt küldöm köszönettel az üres czilindereket; — Itt van egy Balogh Sámuelnek szóló levél is, tessék valahogy átküldeni; a választ ő szinte kedves Collega uramhoz fogja küldeni; majd rimaszécsi vásárkor találkozunk s akkor átveszem. Mikor jönnek már hozzánk? hát én küldhetek-e már a szénáért; Isten áldja meg mindnyájokat!

Hanva januar 13. 1855.

tisztelő barátja

Tompa Mihály.

7.

Kedves Collega uram!

Heckenast elvégre sem küldte meg nekem a hátra lévő függő iveket, hanem a könyvet már szárnyára bocsátotta, árulja, s láttak is már a vidéken, papoknál. Továbbá sem a példányokat sem a pénzt nem küldi; így én *ösmeretésemmel* sem állhatok elő; s féltő hogy valaki megelőz; rosszat ugyan senki sem mond róla, de mégis jobbat mondanék én. Ma szinte postára teszek egy levelet Heckenásthoz, várjuk el az eredményt.

Hogy szárnyára kelt, annyi bizonyos; de hogy gondatlan ember H. uram, az még bizonyosabb.

Isten áldja meg mindnyájokat!

Hanva jun. 27. 855.

tisztelő barátja
Tompá Mihály.

8.

Kedves Collega uram! Hogy szivesen láttuk volna Hanván az bizonyos de nem jövetelök épen nem tűnik fel úgy mint más időben; ezek borzasztó idők voltak, hála istennek, hogy már elmúltak! Nekünk vendégünk volt egy hónapig, de igen szomorú hónap volt az is; minden órában sőt perczen cholera és cholera, s mindig cholera! Runyában hol nőm családja lakik, volt nap, mellyen 8 fekdűt halva. De már hála a gondviselésnek megszűnt a baj és jaj s azért mi is láthatjuk egymást, mit nőmmel együtt teljes szívünköl ohajtunk mentül elébb. Én már nem akarok menni addig míg a Heckenást 100 pengőjét nem viszem, ámbár ugylátszik nem igen ijesztget vele; már minden esetre írok neki egy pár sort.

Hála istennek hogy mindnyájan megvannak; mi is úgy vagyunk, valami különös örömnapiaink nincsenek, de panaszra sincs okunk a gondviselés ellen; hallottuk hogy kedves Collega uram szinte átment a choleraan; örültünk nagyon hogy már akkor átment rajta. Papszászról kedvem volna helyben hagyni a Collega uram szavait, mert már két teljes hete hogy oda csavarog, s ma is magamnak kell kettőt papolni, — de mégsem tehetem azt, mert *ösmerem*; s ha valakit kitolhatna: az bizonyosan nem a simonii pap lenne

Bizony jól tette volna kedves Collegám ha számomra egy hordó bort vett volna! nem csak beleegyezem de őszintén föl is kérem: hogy tegye azt ha lemegyen; mert: bor kell, és itt sem adják olcsón.

Én igen köszönöm a *lapokat* nagyon szépek... nagyon jók... többet rövid nap Simoniban; addig is jelentem: hogy állok hozzájuk. Nőm szinte igen köszöni fiastúl a szőlőt, s kedves nejét igen szivesen igen őszintén öleli. Kéri hogy lenne szives neki, ha úgy esnék, valami jó *egyszerű parasztféle* gazdaszonyt utasítani. Ebből már tudni lehet hogy közeleg az új év. «*Mikép az eszterág megismeri*» sat. úgy vannak az asszonyok új év felé a főzőnékkel.

Küldjük vissza a kosarat és kendőket köszönettel; azonkívül a multkori zsákot, páros kosarat és két czilindert. Tartalmukat megiszogattuk choleralis bánatunkban Arany Jankóval, éltetgetvén egymást, s azt is aki a nedvet adta. Küldök itt valami halottibeszéd felét is. Az öreg Diószeghyt Kelemérben ma temetik. Végezetre pedig ismétlem: hogy a cholera megszűnt; kedves Collegám

hála istennek újra egészséges, azért hogy keves bor van : ne feledjék egymást az igaz barátok, mert eljő egykor az idő midőn se bor, se barát!

Nem tudom tollam foly-e, vagy igen jól laktam, vagy a déleesti harangszó előérzete bánt? de alig baktatok az írásban; azért még egyszer a jó isten áldja meg mindnyájokat!

Hanva oct. 21. 1855.

igaz őszinte barátja
Tompa Mihály.

9.

Kedves Collega uram!

Az embernek minden vesződése és nyavalyája az emberi természetben létező nyugtalanság és elégedetlenségből származik. Nem nézi azt az ember: hány milliónál vagyok mérhetetlenül boldogabb, hanem nézi azokat, kik valamivel jobb sorsban vannak, az az *látszanak* lenni; mert mindenkinek megvan a maga sebe. Ez a dolog édes mindnyájunkkal köz. De, hogy praedicationívá ne váljék levelem: tehát a szőlőt igen szépen köszönjük; bár személyesen hozták volna el! és ebben a jó időben bizony szép is lett volna Hanvára rándulni! mert isten tudja: mikor látja az ember ismét egymást, pedig én úgy gondolom hogy ilyen barátságos kirándulás által a vesződés vesztí erejét. Mi is készültünk ugyan, annak daczára hogy mi 20 szor is voltunk azóta ott, míg kedves Collegámék egyszer itt; de alkalmisint az is elmúlt immár. Jobb is így, az ember ma holnap meghal, ne használja azt a pár órát se mellyet használhatna.

Miskolczra kell menni? Jól van, ez büntetés, a ki Hanvaig restel jönni: menjen Miskolczig. Különbén meg, *valakinek* csak kell a közügyekben is fáradozni, kivált e válságos időkben. Adja isten hogy valami jót csináljanak ott, vagy legalább a rosszat ne engedjék bejönni.

Erdély áll emberül; ott még hire sincs az Entwurfnak. A simoni papot üdvözlök az erdélyi atyafiak s várják: hogy *hétköznapi* imákat ír s fog rövid időn kiadni, miről én teljesen bizonyosokká is tettem őket. Különbén örülhet, Erdélyben még az unitáriusok is széltében használják imakönyvét, s tréfán kívül ilyen *Köznapi imákat*; jó magyarsággal szólván: *muszaj* is írnia. Mert a talentumot nem szabad elásni. Én, isten úgy tartson! kiírom valamelyik lapban egy gömri levélben: hogy *B. József köznapi imák irásával foglalkodik s rövid időn sajtó alá is adandja*; ekkor aztán csakugyan *muszaj* lesz. A Heckenast pénzét igen jó lenne mentül elébb beküldeni; még nálam és Szentpéterynél van néhánynak az ára.

Feleségem igen tiszteli kedves nejét, sajnálja hogy el nem jöttek pedig bizony már következnének. Ha valami jó főzönét tudna, csak olyan jó paraszt viseletű asszonyt, neki nagy szüksége volna rá.

Most tehát a jó isten áldja meg mindnyájokat, szívéből kívánja

Hanván nov. 7. 1856.

igaz barátja
Tompa Mihály.

U. i. Ugy! kivel megyen Miskolczra? hogy megyen Miskolczra? ha a maga alkalmán s egyedül menne: én lennék utitárs! de az én menetelem nem sürgetős, a legkönyebben el is maradhat, ha tudnám mikor megyen: ki mennék elébe Lénártfalához; vagy nem jobb lenne: ha estére hozzám

jönne hálni, s innen elmennénk? Még egyszer megjegyzem: hogy ha másokkal megyen: ez a kérdésem bátran felelet nélkül maradhat. Ugy is semmi járásom tulajdon-kép Miskolczon; csak úgy gondoltam meg, — bátran elmaradhat. . .

10.

Édes barátom!

Még aprilisban irtam hozzád, — legalább úgy hiszem aprilis végén, — a pénz felől; de nem válaszoltál; most nem tudom magamat mihez tartani. Talán odavagytok Cseréphen? talán betegek vagytok? bajotok van? Vagy tán nem kell a pénz? (ez utolsó esetben, se baj, csak ird meg). Szóval 1000 éve hogy nem hallok rólatok semmit. Kérlek hát, mindenesetre válaszolj! Isten áldjon meg kedveseiddel együtt!

Hanva majus 19. 1858.

igaz barátod
Tompa Mihály.

U. i. 54 pftos Biblia ismét van ha kell. Más féle nincs. Számodra a *Nagy Biblia* is itt van. Legjobb lenne ha elrándulnál vagy inkább elrándulnátok; én mennék de nincs lovam, nincs szekere, nincs szerszámom. Jobban lehetne értekezni a dologról s rögtön is adhatnék már (a bibliák árából:) egypár forintot. Jöjtek el ünnepe 3^{ad} napján *délután*, (dél előtt dolgom van a filiákban). Ha eljöttök egyebet is adok, de most nem mondom meg.

11.

Édes jó barátom!

Zsúpos szekered nem talált itthon s így nem válaszolhattam rá. Azután vártunk hétfőre, mint félig-meddig terminusúl kített napra, de iszonyú sár lett s most isten tudja mikor látunk. Jó lett volna az alkalmas időt használnotok ha annyi alkalmatlanságotok nem volna otthon. De majd megpihentek egyszer, megpihenünk mindnyájan, ha egyébütt nem: ott, a hol írod; hanem addig fáradnunk s küzdenünk éppen olyan természetes mint szükséges.

Szilvoriomod ügye felől nem jót írhatok, egy két ember akadna a ki 6—10—15 itzét elvenne, de az egészre nincs kupecz. Várakozzunk egy keveset, tán majd több részvényes is akad. De ha jól eladhatnád együtt: csak add el! nekem 20 itzét kivévén az öregből.

Heckenastnak már irtam, én hiszem hogy nem csal meg, kötelezvényünk lévén a terminusra és summára nézve, s akkor én rögtön átadom neked. Légy nyugodt és jó reménységben.

A levélírás nem sokat ér, jobb volna szemben lenni; ha a pénz megjön: magatoknak kell elvinni azt kikötöm, akármilyen sár lesz.

Köszönöm a zsúpot, kocsisodat kár volt olyan erős instructióval bocsátnod el, mert így nekem is hasonló feltételek alatt kell hozzád mennem vagy küldenem.

Ma igen jó kedélyben vagytok. Oka ez: két embert az idő lágyultával kiküldtem a baraccai erdőre csipkeféért, elébb odavezettem az udvaron heverő használhatlan szútori csipkéhez: megmutatván hogy ez azért nem jó mert *derékon el van vágdalva*, értik é jó barátim? igen is értjük! Hoztak két jó

háttal estére, *még kurtábbra vágva mint a szűtori*. Az ember esze megáll, illy petrificált ostobaság felett.

Isten áldjon meg benneteket, tisztelünk, csókolunk mindannyitokat.
Hanva dec. 1. 1858.

igaz barátod
Tompa Mihály.

U. i. Miskolczon voltam, a bundám és sapkám haza hoztam, a sapkám nem annyira asztrakán mint fekete báránybőr; a tengelyem az úton letört. Csupa kellemetlenség az élet.

12.

Édes barátom!

Bizony szent igazad van benne: hogy sok rossz semmi jó! tapasztaljuk mindennap. Feleségemnek még az éjjel is fáj a foga, én pedig tennap óta épen élet és halál közt voltam, különösen az éjjel. A felpuffadás, kólíka elővett, még most is két rét görnyedve járok egy két lépést. Beh jó lett volna abból a te piluládból egy fél marokkal!

A cseresnyét köszönjük, feleségem küld Bélának egy fél kalácsot; mondom én: hogy nekünk semmi se sült el; ti elmentetek, még se sült el valósággal az utazás.

Pénzem, édes barátom! nincs... Heckenastnak irtam még semmi válasz. Szinte félek: hogy még jól összeszid: hogy merek ilyen háborús időben pénzt kérni tőle. Mihelyt lesz: adok. Neked is juthat abból, ha kell. Én szinte egy garas nélkül vagyok jelenleg, pedig feleségemet a fürdőbe kellene vinni. Fuersán jártam én. Nyári ruhát rendeltem meg Miskolczon, most haza kaptam s a contó mutatja hogy 100 az az száz régi váltó czédula forintba készítették!!! Csak sohse lakik már szájával jól az ember! ha jól lakik pedig a torkára forr. Mihelyt pénzt kapok: rögtön adok. Isten áldjon meg minden jóval benneteket.

Hanva jun. 20. 1859.

igaz barátod
Tompa Mihály.

13.

Édes barátom!

Én két heti pesti időzés után, (nem irok mulatást) haza érkeztem úgy a mint elmentem. Pest egyik leghírnevesebb orvosa két hétig naponként vizsgálta bajomat s bírkozott velem, de igen kevésre boldogult. — Most a sorsra s időre bízom magamat.

Azonban más história is van. Káplánom a rimaszécsi vásár napján elútazni szándékozik Pest megyébe. Magamra maradok akkor, midőn különben is null vagyok különösen a hivatalra nézve. Igen kérlek: ha elbocsátnád két hétre hozzám káplánodat. A rimaszécsi vásár napján kijöhetne Győrivel ide. Neki is kellene egy pár sort írnom t. i. káplánodnak illedelemből, de ennyit írnom is kún, kivált ma, midőn egy órával ez előtt vergődtem nagy kínnal haza. Azonban igazítsd el velem, s bocsásd el ha lehet.

Bajom gerincz-baj, gerincz-láz vagy ilyesféle, ha ugyan Pesten is fel-
ösmerték. Akármilyen baj, s elég abból ennyi.

Szívesen üdvözlünk benneteket mindketten.

Hanva sept. 16. 1861.

őszinte barátod
Tompa Mihály.

14.

Édes barátom!

Vasárnap reggel és communio! ez mindent megfejt, hogy most se megyek Simoniba s Hajnászköre. Azonkívül is temérdek bajom van s ma délután Ragályra is kell mennem.

Veszett baj nekem ismét ez a simonii baj; Flammné mindenesetre vigye és vitesse rendesen a dolgot. Előpénzezzon fel zsúpot, ugyis itt van a 2^{ik} terminus sz. Mihálykor. Rövid nap ott leszek és mindent elintézünk. Zsindellyel édes barátom, erőmet múltó dolog a házat fedetni. Ugyis lelkemből beleúntam az uraságba. — Valami Drucker Löwy is járt nálam, Simoniba ment, de visszajövet be nem tért. Vasárnap reggel mint mondtam, tehát csak röviden: isten áldjon meg benneteket!

Hanva aug. 31. 1862.

igaz barátod
Tompa Mihály.

15.

Kedves barátom!

Vajda Gyulával bátran félbeszakaszthatod az alkudozást; messzejárunk egymástól s alku bizonyosan nem lesz. De jó lesz ez a dolog Vargát ijesztgetni; mondd neki hogy eladom: ha a zsidónóvel jó véget nem ér; mert én tovább nem küzdöm vele, t. i. a simonii bajokkal. — Ha időközben eladnám a telket: akkor a mit most belefektet: megtérítem. Csak mozogjatok a ház körül a zsidónó megnyugtatóására; ünnep után, 3^{ad} napján t. i. ott leszek.

Beteg-e még Józsi?

Csókolunk. Isten veletek! boldog ünneplést!

Hanva apr. 2. 1863.

igaz barátod
Tompa Mihály.

16.

Kedves barátom!

Kaptam pár szónyi szives leveledet. Köszönöm közbenjárásodat; becsületesre mondom megörültem neki mert 6 forint is jól esik. Halld meg egy vagy másfél vagy 2 havi költségemet, hitelesen kiírva számadó könyvből

1. hámot csináltattam	15 ft.	
2. putnoki fűszeres boltba	22 ft.	50
3. mészárosnak 2 óra	18 ft.	—
putnoki patikába	10 ft.	20
Tornallyai patikába	15 ft.	49
adó	30 ft.	70
doktor	20 ft.	—
pesti gyógyszerész	8 ft.	
(csukamáj olaj nőknek)		
káplánnak	30 ft.	24
cselédeimnek 3-nak	37 ft.	—
Miskolczi 20 font	8 ft.	
	215 ft.	003

Hopp még van kis szekeremre kast

fonattam és festettem

kamat a miskolci takarék

pénztárba

7 ft. —

6 ft.

228 ft. 003

No édes barátom, ne legyek becsületes ember ha nem igaz; s ha egy krajezár híja van is. Az a 6 forint még a *kovácsnak* jár, újévkor. Csak hogy az a haj, hogy messzevagyunk, nem érdemes miatta embert fogadni.

Isten áldjon meg benneteket! Csókolunk. Boldog új évet! ha lenne...
én igen-igen beteg vagyok és szenvedek.

Hanva, dec. 25. 1867.

(Aláírás hiányzik.)

Közli: CSIZOVSKY SÁNDOR.

GYULAI PÁL MINT A BUDAPESTI SZEMLE SZERKESZTŐJE.

Egy szerkesztő papirkosara hasonlít a temetőhöz, azzal a különbséggel, hogy abban tetszhalottak is szunnyadoznak. — Ilyen temetőre bukkantam én Gyulai Pálnak ruhakosárhoz hasonló nagy papirkosarában, amelyet, az Akadémia I. osztálya titkári állásáról lemondván, a hivatalos szobájában hátrahagyott. Hát biz én nekiestem a tőle tűzhalálra ítélt «*diplom*»-nak és kotorászásom közben egynemely, följegyzésre érdemes dologra bukkantam, így a Budapesti Szemlére, amelyek talán adalékul szolgálhatnak majdan az életrajza megírójának.

Gyulai 1872 június 22-ikén kelt iratában kifejezvéen köszönetét az Akadémiának «a benne helyezett bizalomért, amelyet megérdemelni legfőbb törekvése», jelenti, hogy a «*Budapesti Szemle*» kiadására két kiadó jelentkezett: Ráth Mór és az Athenaeum. A megállapodás Ráth-tal jött létre, oly módon, hogy a Szemle 12 forint előfizetési árért *két havi*, 13—14 íves füzetekben fog megjelenni; ívéért 30 frt tiszteletdíjat fizet. A szerződés minden év október 1-én felmondható, azonban a szerkesztési költségeket fedezze az Akadémia. E célra az Akadémia meg is szavazott 2200 forintot: 1200 frtot a szerkesztőnek fizetésül, amelyből tartozik fedezni a folyóiratok, könyvek és levelezés költségeit is, 1000 frt pedig tiszteletdíj, különösen a költői művek tiszteletdíjának pótlására s egy vagy két segéd díjazására. (!)

Így indult meg 1873-ban a Budapesti Szemle Gyulai szerkesztése alatt két havi füzetekben Ráth Mór kiadásában egészen 1878-ig; de mert Ráth a tiszteletdíjat kevesbiteni akarta s magának a folyóiratnak tulajdonjogát is (amely pedig az Akadémiáé) kétségbe vonta, Gyulai felmondta a szerződést és a Franklin-Társulattal szerződött ugyanazon föltételekkel.

1879 óta tehát már a Franklin-Társulat kiadásában jelent meg a Budapesti Szemle; eleinte itt is két havi füzetekben, egészen 1881-ig, amikor havi szemlévé változott át. A változás oka az volt, hogy 1880 őszén Lónyay Menyhért, az Akadémia s a Nemzetgazdasági-Bizottság elnöke a bizottság nevében megkérdezte hivatalosan Gyulait, hajlandó volna-e a Szemlében évenként 30 ívnyi nemzetgazdasági dolgozatot közölni, melynek mind nyomtatási költségét, mind tiszteletdíját, 1800 forintot, a bizottság fedezné, mer^s a Nemzetgazdasági Szemlének, amelyet addig a bizottság segélyezett, kevés